

סימן ד

השקעה בעסקים שאינם שומרים שבת

שאלה:

האם מותר לאדם פרטי להשקיע בקופות גמל ובקרנות נאמנות המשקיעות את הכסף בעסקים שאינם מתנהלים על פי ההלכה ועוברים על איסורי שבת?

תשובה:

נגע חילולי השבת בעסקים במדינת ישראל הגיע לאחרונה, לצערנו, לממדים מדאיגים. יותר ויותר בעלי עסקים מתקשים לשמור שבת עקב התחרות הקשה מצד בעלי עסקים הרומסים את יום השבת ופותחים בו את עסקיהם. יותר ויותר יהודים שומרי מצוות מתקשים לקבל עבודה או לזכות במכרזים עקב רצונם לשמור שבת.

יש למצוא, אפוא, את הדרך להעדיף ככל הניתן עשיית עסקים ורכישת מוצרים במקומות שומרי שבת. כך נחזק את אלו הנפגעים מכך שעסקיהם סגורים בשבת, ובמקביל נביא לידי כך שמחזור המכירות במקומות הפתוחים בשבת לא יגדל בצורה משמעותית – מה שעשוי להביאם למחשבה מחדשת אודות התועלת הכלכלית שבפתיחה בשבת.

דא עקא, הבעיה איננה נוגעת רק לרכישת מוצרים ולעסקים עם מקומות המחללים שבת, אלא גם להשקעות באפיקי ההשקעה השונים: קרנות הנאמנות, קופות הגמל, קרנות הפנסיה וקרנות ההשתלמות. אלו משקיעות את הכספים שברשותם בין השאר בגופים המחללים שבת או עוברים על איסורים הלכתיים אחרים (כגון: ריבית). מכאן, לכאורה, שהמשקיע באפיקי ההשקעה הללו עלול להיחשב כשותף או כמסייע לאותם איסורים הלכתיים.

יש לציין שהשקעות באפיקי השקעה אלו, ובעיקר בקופת הגמל והפנסיה ובקרנות ההשתלמות, הינן שכיחות ביותר, וכמעט כל שכיר מפריש חלק משכרו לאפיקי השקעה אלו. על כן, אף שברור שיש לצמצם ככל הניתן את ההשקעות במקומות הפועלים שלא על פי ההלכה, הרי שלא ניתן לגזור על הציבור גזירה שאינו יכול לעמוד בה, ויש להבחין בין השקעות האסורות מן הדין לבין השקעות המותרות אף שאינן מומלצות, כפי שיפורט להלן.

השקעה בעסקים המחללים שבת,¹ עלולה להיות כרוכה במספר איסורים:

1. בתשובה זו נתמקד בדין השקעה בעסקים שאינם שומרים שבת. לקמן נעסוק בהשקעה

איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול", איסור "מסייע ידי עוברי עבירה", איסור הנאה מחילול שבת וכן באיסור שותפות עם מחללי שבת. נדון בשאלות אלו אחת לאחת.

איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול"

נאמר במסכת עבודה זרה (ו, ב):

מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר ואבר מן החי לבן נח? תלמוד לומר "ולפני עיוור לא תתן מכשול".

וכתבו בעלי התוספות שם (ד"ה מנין):

נראה שהוא הדין בכל שאר איסורין... ולפי זה אסור להושיט למומרים לעבודת כוכבים דבר איסור, אע"פ שהוא שלהם, כי הדבר ידוע שיאכלוהו והוא נאסר להם.

גם להלכה, הוזכר איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול" בסוגים שונים של איסורים.²

בסוגיית הגמרא במסכת עבודה זרה מבואר, שאיסור "לפני עיוור" קיים רק ב"תרי עברי דנהרא". בנסיבות אלו, אין האדם יכול להגיע אל דבר האיסור בכוחות עצמו, ועל כן המושיט לו את האיסור עובר על "לפני עיוור". אולם, ב"חד עברא דנהרא", דהיינו כאשר ניתן היה להגיע אל האיסור גם ללא המושיט, אין המושיט עובר על איסור "לפני עיוור".³

נחלקו הפוסקים במקרה שבו האדם אמנם איננו יכול להגיע אל האיסור בכוחות עצמו, אך אם המושיט לא יושיט לו את האיסור, יוכל הוא להשיגו על ידי אדם אחר. השאלה היא אם לדמות מצב זה ל"תרי עברי דנהרא" או ל"חד עברא דנהרא". דוגמא לכך מצאנו בנוגע לאיסור מכירה לגוי של דברים המיוחדים לעבודה זרה. וכך פסק הרמ"א (יו"ד קנא, א):

יש אומרים, הא דאסור למכור להם דברים השייכים לעבודתה – היינו דווקא אם אין להם אחרים כיוצא בו, או שלא יוכלו לקנות במקום אחר. אבל אם יכולים לקנות במקום אחר – מותר למכור להם כל דבר; ויש מחמירין. ונהגו להקל כסברא הראשונה, וכל בעל נפש ימיר לעצמו.

בעסקים העוברים על איסור רבית.

2. עיי למשל: שו"ע או"ח קסג, ב; יו"ד קנא, א; שם קס, א; שם רמ, כ; חו"מ שסט, א. ועיי סיכום הסוגיא ב'שבת הארץ השלם' פ"ח ה"א אות א.

3. כן נקטו רוב הפוסקים להלכה. אולם יש שכתבו שלדעת הרמב"ם קיים האיסור גם שלא ב"תרי עברי דנהרא" – עיי שו"ת מלמד להועיל ח"א (או"ח) סי' לד; 'שבת הארץ' שם הע' 5.

על פי דברי הרמ"א, מעיקר הדין אין איסור "לפני עיוור" כאשר הגוי יכול היה לקנות את האיסור במקום אחר. אכן, לא ברור מדברי הרמ"א האם כוונתו להתיר רק במקרים שבהם קיימת אפשרות לקנות מגוי, או גם במקרים שבהם האפשרות האלטרנטיבית היחידה היא לקנות מיהודי אחר.⁴

לדעת המשנה למלך (ה' מלוה ולווה ד, ב), העובדה שניתן היה להגיע אל דבר האיסור על ידי יהודי אחר שגם הוא היה עובר על "לפני עיוור", אינה מבטלת את איסור "לפני עיוור" של היהודי שהושיט בפועל את האיסור. על פי שיטה זו, היתרו של הרמ"א נאמר, אפוא, רק במקרים שבהם ניתן להשיג את האיסור על ידי גוי שאינו מצווה ב"לפני עיוור".⁵

על דברי המשנה למלך חלוקים פוסקים אחרים, הסוברים שגם כאשר קיימת אפשרות להשיג את האיסור על ידי יהודי אחר – לא יעבור המושיט על "לפני עיוור".⁶

כאשר מדובר בהשקעה של אדם פרטי המשקיע את כספו בקרן נאמנות וכדו', אין ספק שגם בלעדי השקעתו היו אותן חברות שבהן מושקע כספו ממשיכות באותו היקף פעילות, שהרי כספו מהווה אחוז זניח מסך המחזור הכספי של החברה. אכן, אילו היהודים כולם היו נמנעים מלהשקיע בחברות המחללות שבת – יש להניח שחלקן הגדול, אם לא כולן, לא היו יכולות להמשיך ולהתקיים.

השאלה אם בנידוננו קיים איסור של "לפני עיוור" תלויה אפוא, לכאורה, במחלוקת דלעיל: לדעת המשנה למלך יחשב הדבר כ"תרי עברי דנהרא", ואם לא יהיו טעמים אחרים להקל, יעבור המשקיע על איסור "לפני עיוור". לעומת זאת, לדעת החולקים על המשנה למלך, לא יהיה כאן איסור של "לפני עיוור".

אמנם, מסתבר שבנידון דידן שבו אין מדובר על אלטרנטיבה עתידית של יהודים אחרים שירצו להשקיע, אלא על מצב קיים שבו יש בפועל לחברה כסף לפעילותה כולל גם לחילולי השבת שלה – הרי שלכו"ע הדבר יחשב כיחד עברא דנהרא, שאין בו איסור לפני עיוור.⁷

4. עיי' שבת הארץ' שם הע' 6.

5. עיי' פתחי תשובה, יו"ד סי' קנא ס"ק ב; סי' קס ס"ק א.

6. עיי' פירוט השיטות בזה בשדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק ט, ובשו"ת יחיה דעת ח"ג סי' סז בהערה הראשונה בעמ' ריב. וכך פסק לקולא גם בדרכי תשובה (סי' קנא ס"ק טו).

7. עיי' שדי חמד שם שהביא בשם ערך השולחן שהטעם לכך שיש איסור "לפני עיוור" כאשר קיים יהודי אחר שיכול להושיט את האיסור הוא ש"כל ישראל בחזקת כשרים ולא ימצא אחר שמכשילו". טעם זה אינו שייך כאשר בפועל כבר קיימים יהודים אחרים העושים זאת. ועיי' דרכ"ת (יו"ד סי' קנא ס"ק טו) שהביא את ספיקו של סי' פרשת הכסף שדן בשאלה זו ולא הכריע בה.

לכך יש להוסיף עוד שני צדדים להיתר בנידוננו :

א. שיטות הפוסקים שלפיהן אין איסור "לפני עיוור" כאשר קיים ספק אם הסיוע יגרום לביצוע העבירה⁸, ולפחות כאשר אין נותנים לעבריין את החפץ עצמו שבו יעבור את האיסור⁹; שהרי בנידון דידן הסיוע נעשה באמצעות כסף, ואין ודאות שאותו כסף המושקע על ידי כל אחד מהמשקיעים הפרטיים הוא זה הגורם לחילול שבת, וודאי שחילול השבת לא נעשה בגופו של הכסף הזה. אמנם דבר זה אינו מוסכם על הכול, ויש הסוברים שאיסור לפני עיוור קיים גם במקרים של ספק¹⁰.

בענין זה יש להזכיר את נימוקו של החזו"א¹¹ להיתר מו"מ עם יהודי החשוד על השביעית במקום שבו ניתן לתלות בהיתר :

"ונראה דהא שהקלו חכמים בספק... משום שאם באנו להחמיר בספיקות – נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושלוש מעצמנו ומהם (=מהחשודים). ואין להרבות שנאה ותחרות בינינו וביניהם. ועוברין על לא תשנא ועוד כמה לאוין שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באין להציל אותם ממנו. והלכך שקלו חכמים ז"ל בפלס עד כמה שיש להתנהג לקונסס ולמשוך ידינו מהם ושלא נגרום מכשולים יותר גדולים להם (לחשודים) ולנו".

לכאורה, עפ"י דברים אלו יהיה בנידון דידן אסור לסייע גם במקרים של ספק, שהרי מדובר בכגון שאין שום קשר חברתי בין המשקיע לבין בעלי החברה ומנהליה. מאידך, יתכן שמדיניות גורפת של חרם כלכלי כלפי מחללי שבת תשפיע באופן שלילי על מערכת היחסים בין הציבור הדתי והציבור החילוני במדינה, ותרבה גם שנאה ותחרות ביננו וביניהם – כלשונו של החזו"א.

ב. שיטת הראשונים שכתבו, שבמקרה שבו העבירה תעשה גם ללא הושטת האיסור, אין משום "לפני עיוור" – אף אם הושטתו לעבריין תגרום לכך שירבה

8. כן משמע מדברי הט"ז סי' קנא ס"ק א. וכן כתב הרב אליעזר וולדנברג, שביתת הים פרק יט סעיף א, ושו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' ה פרק ג. ועיי' שבת הארץ השלם פ"ח ה"ב אות ה, שם מובאת מחלוקת הראשונים והאחרונים בשאלה זו.

9. עיי' ריטב"א עבודה זרה סג, א ד"ה אומר אדם; שדי חמד שם; מנחת שלמה ח"א סי' לה; 'שבת הארץ' שם העי' 21.

10. עיי' שדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק י; משנת יוסף על מסכת שביעית ח"ב עמ' פד; שו"ת עין יצחק ח"א (או"ח) סי' יג; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' עט אות ג; שו"ת יביע אומר ח"ב סי' טו; שו"ת אגרות משה יו"ד א סי' עג; 'שבת הארץ' שם העי' 20, וזוהי הדעה היחידה שהביא הרב קוק זצ"ל שם.

11. חזון איש שביעית סי' יב ס"ק י ד"ה ונראה

באיסור¹². על פי זה, אין איסור "לפני עיוור" בהשקעה בעסק שהעובדים בו לצערנו כבר מחללים שבת, אף אם השקעה זו עלולה להגביר את חילולי השבת הנעשים בו.

איסור סיוע ידי עוברי עבירה

איסור "מסייע ידי עוברי עבירה" קיים אף בנסיבות שבהן יעבור העבריין על האיסור גם בלא הושטתו על ידי המסייע. איסור זה הוא איסור דרבנן הנובע מחובתו של יהודי להפריש את חבירו מאיסור¹³.

אמנם, גם לאיסור זה נראה שקיימים מספר היתרים בנידוננו:

א. דעת הש"ך (יו"ד סי' קנא ס"ק ו), הסובר כי אין איסור מסייע ידי עוברי עבירה כאשר מדובר ביהודי מומר¹⁴. הדגול מרבבה (שם) מסביר את דברי הש"ך ואומר שאין מצווה להפריש מאיסור יהודי הרוצה לעבור על העבירה במזיד¹⁵. שיטות הש"ך והדגול מרבבה הובאו על ידי אחדים מן הפוסקים¹⁶ כסניף להיתר

12. ריטב"א עבודה זרה ו, ב ד"ה ת"ל; חידושי הרא"ה שם ב, א. ואמנם נראה שלדעת הריטב"א ההיתר הוא רק כאשר ספק אם ירבה על האיסור, ואילו לדעת הרא"ה משמע שההיתר הוא גם כשוודאי ירבה. אולם בספר שביתת השבת שם כתב שגם הריטב"א היתר אפילו בוודאי ירבה האיסור. ועי' בפירוט השיטות בעניין זה בשו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' עט אות ד.

13. עיי' תוס' שבת ג, א ד"ה בבא; רא"ש שם פ"א סי' א; ר"ן לרי"ף ע"ז א, ב ד"ה מניין. ועיי' שדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק ג שהביא שיש מן הפוסקים שמשמע מדבריהם שאין בכך אפילו איסור דרבנן, אך הוא מסיים: "ולפי הנראה רבני האחרונים תופסים כדעת התוספות והרא"ש ודעמייהו דאף בדלא קאי בתרי עברי דנהרא אסור מדרבנן להושיט לחבירו דבר איסור, וכנראה שכן עיקר לדינא".

14. לביאור טעם דבריו עיי' גם שו"ת אבני נזר יו"ד סי' קכו, שהכריע כמותו.

15. ועיי' גם בגליון מהרש"א שם שתמה על דברי הש"ך. ועיי' עוד בשדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק ג. ויש שכתב שאדרבה, מצווה להפריש את המזיד מאיסור יותר מאשר את השוגג. ומכל מקום פשוט שגם לדעת הש"ך ההיתר הוא רק כאשר מדובר ב"חד עברא דנהרא", דהיינו כאשר גם ללא הסיוע היה המומר יכול לחלל שבת, אולם ב"תרי עברי דנהרא" – כאשר ללא הסיוע לא היה מחלל שבת – אסור בכל מקרה להביא יהודי לחילול שבת גם כשמדובר ביהודי מומר, עיי' שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' פ.

ועיי' בדברי הגר"ש ישראלי (עמוד הימיני עמ' צא), שכתב בדעת הש"ך: "ובמזיד אין חיוב הפרשה אלא כשיש בידינו למונעו מהעבירה כליל; אולם אם זהו רק באופן חד-פעמי, ואילו בפעמים אחרות ימשיך להחזיק בעבירה – אין שום חיוב להפרישו...". אולם בסוף הדיון (עמ' קא) הסיק שלדעת בעלי התוס' (שבת ג, א ד"ה בבא דרישא) "אפילו כלפי אלה שיש עליהם דין 'מומרים לחלל שבת', גם כן קיימת... מצוות הצלה, וזו הצלה היא, שנמעט בחטא".

לעומת זאת, הפת"ש (יו"ד סי' קס ס"ק א) מבין מדברי הש"ך שישנו היתר גורף במומר, אף לסייע לו בדבר עבירה. ולא מטעמים של הדגמ"ר והגרש"י.

16. עיי' הרב וולדנברג, שביתת הים, שם סעיף ב; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' עט; שו"ת אגרות

שבתות עם יהודים מחללים שבת – במקרים שבהם ברור שבשום אופן לא ניתן למנוע את חילולי השבת, אולם פוסקים אחרים חולקים על היתר זה.¹⁷

ב. הסיוע נעשה קודם העבירה ולא בשעת חילול השבת עצמו. יש הסוברים שאף שאיסור "לפני עיוור לא תתן מכשול" קיים גם קודם העבירה, איסור "מסייע ידי עוברי עבירה" אוסר סיוע בשעת העבירה בלבד ולא קודם לכן.¹⁸ בשו"ת בנין ציון (סי' טו), למשל, השתמש בסברה זו על מנת להתיר נתינת ספר להדפסה לאומן נכרי שיש לו פועלים יהודים, אף שיש חשש שידפיסו את הספר בשבת (אם כי צירף לכך טעמים נוספים). אכן, יש החולקים על היתר זה, במיוחד כשמדובר באיסורי שבת, משום שלעניין שבת קיימת חובה כבר באמצע השבוע לדאוג לשמירתה¹⁹; אך למעשה מצרפים הפוסקים גם סברה זו להיתר במקום הצורך.²⁰

ג. הטעמים להיתר שהובאו לעיל בנוגע לאיסור "לפני עיוור" – העובדה שהאיסור לא נעשה בגוף הדבר שאותו נותנים לעברייך, והעובדה שאין ודאות שהעבירה תתבצע.²¹

ד. לכל החברות בהן מושקעים הכספים ישנם עסקים רבים, שרק חלקם נעשים באיסור. והיות שמדובר באיסור דרבנן, על כן כאשר לא ברור אם הסיוע של שומרי השבת מסייע לעסקי השבת או לעסקי יום החול, ניתן על פי ההלכה לצאת מתוך הנחה שלא היה כאן סיוע לעסקי השבת אלא לעסקי יום החול.

משה יו"ד א סי' עב; שו"ת יביע אומר ח"ב סי' טו.

- יש להעיר שעל פי דברי הדגמ"ר והגר"ש ישראלי בדעת הש"ך, אכן אין אנו מגדירים את העובר במזיד כימומר' ואין אנו מוציאים אותו מכלל ישראל לענין אהבתו וכדו', אלא שאין טעם בהפרשתו מן האיסור במצב כזה, ולכן אין בו משום "אפרושי מאיסורא". מכאן, שאף שאנו מגדירים היום את היהודי החילוני כיתינוק שנשבה', ורואים אותו כיאחינו' לכל דבר וענין, מכל מקום מתירים לסייע לו בדבר עבירה. הטעם לכך הוא, שאיסור סיוע נובע מהחובה להפריש מאיסור, וע"כ כשם שאין מצוות "הוכח תוכיח" כאשר ברור שהדבר לא יועיל כמו"כ לא קיים איסור סיוע. (ובנסיבות אלו אין גם משום צמצום מספר העבירות שהרי מדובר בחד עברא דנהרא ויש להניח שבכל מקרה יעבור את העבירה גם בלא הסיוע).
17. מהמשנה במסכת שביעית (ה, ט) העוסקת באיסור השאלה ליהודי החשוד על השביעית מוכח לכאורה שהאיסור קיים גם במומר, וכן פסק במשנה ברורה סימן שמו ס"ק עפ"י המג"א, ודלא כש"ך. ולדעת הש"ך צ"ל שחשוד על השביעית עדיין אינו מוגדר כיהודי מומר.
18. עיי' שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' צג בשם מהר"מ שיק על תרי"ג מצוות מצוה רלג אות ז. וחזר על התירו בשו"ת מהרש"ם שם סי' קפד. ועיי' שבת הארץ השלם' פ"ח ה"ב אות ג, שדן באספקת כלים חקלאיים לחשוד לפני השביעית.
19. עיי' שו"ת דובב מישרים ח"ב סי' כ. ועיי' מה שכתב עליו בשו"ת שרידי אש ח"ב סי' יט.
20. עיי' בדברי הרב וולדנברג, שבייתת הים שם.
21. עיי' שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' קפד. ועיי' שהשתמש גם באפשרות שהעברייך יחזור בתשובה כטעם להגדרת המקרה כספק.

מטעם זה התיר הרד"צ הופמן²² לשותפים שהשקיעו כספם בעסק בשעה שהיה סגור בשבת, להמשיך ולהיות שותפים בעסק גם לאחר שהתחיל לחלל שבת: בדברנן אמרינן 'יש ברירה', ויכולים לתלות דבכספם של האחים היראים נעשה העסק בימות החול, ומה שנעשה בשבת נעשה בכספם של הפושעים.

הנאה מחילול שבת

שאלה נוספת המתעוררת במקרים של שותפות עם מחללי שבת, היא אם מותר למשקיע ליהנות מן הרווחים הכספיים שחלקם הושגו כתוצאה מהשקעה בעסקים המחללים שבת.

בעניין הנאה מחילול שבת, נפסק להלכה בשו"ע (או"ח שיח, א):

המבשל בשבת (או שעשה אחת משאר מלאכות) במזיד – אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד; ובשו"ג – אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם, לו מיד.

על פי הלכה זו מותר לאחרים שלא חיללו את השבת ליהנות במוצאי שבת מחילול השבת, וזאת אפילו אם המלאכה נעשתה בעבורם²³.

אמנם, יש האוסרים גם לאחרים ליהנות במוצאי שבת מחילול שבת אשר נעשה על ידי יהודי מומר²⁴, או בעסק המחלל שבת בקביעות²⁵; אך נראה שבנידונו אין לחשוש לכך, וזאת משני טעמים עיקריים:

א. ההנאה היא לא מגוף המלאכה שנעשתה באיסור אלא רק מדמיה של המלאכה²⁶.

22. שו"ת מלמד להועיל ח"א (או"ח) סי' לד.

23. משנ"ב שם סי"ק ה. ועיי גם במג"א סוף סי"ק ב.

24. עיי פמ"ג, מש"ז סי' רעו סי"ק ה, א"א סי' שכה סי"ק כב, שהסתפק בדין מומר. ובשו"ת הר צבי או"ח סי' קפג כתב שמומר "לא גרע מנכרי שעשה בשביל ישראל שאסור בכדי שיעשו".

25. כתב סופר או"ח סי' נ. ועיי בספר קהילת יעקב ח"ב סי' ז שכתב שגם לדעת הפמ"ג, יהודי מומר שעשה בשבת מלאכה בעבור ישראל, אסור אותו ישראל ליהנות מן המלאכה לעולם. ובספר מחזה אברהם לרב מנחם שטינברג, סי' מח, כתב שלדעת הפמ"ג רק אם היהודי ציווה למומר לעשות בעבורו מלאכה אסור הוא ליהנות מן המלאכה לעולם; אך אם המומר עשה את המלאכה מעצמו, עליו להמתין רק שיעור 'שעשה'.

26. עיי משנ"ב סי' שיח סי"ק ד. אכן, היה מקום לחלק ולומר שדבריו נאמרו רק כאשר מחלל השבת מעוניין בגוף המלאכה, אך בעסק שבו המטרה היא רווח כספי, "גוף המלאכה" הוא הרווח הכספי שלמענו מפעילים את העסק בשבת, ועל כן יהיה אסור ליהנות ממנו, אך עיי בדברי הרב וולדנברג, שביתת הים פרק יט סעיף ג, המסיק שמתוך שהמשנ"ב לא חילק, משמע שסובר שבכל מקרה אין איסור ליהנות מדמי המלאכה. ועיי עוד בסעי' ד. ואולם עיי שו"ת מלמד להועיל ח"א (או"ח) סי' לד, ושו"ת אגרות או"ח ח"א סי' צא, החולקים עליו.

ב. שווי המניות שבקרום הנאמנות מושפע לא רק מריווחי החברות שבהן משקיעה הקרום אלא גם, ואולי בעיקר, מהמצב הכללי בשוק הישראלי ואף בשוק העולמי. ממילא גם כאשר שוויין של המניות עולה אין זה בהכרח תוצאה של הרווחים שהשיגה החברה תוך חילול שבת.

שותפות עם מחללי שבת

במסכת בבא מציעא (ח, א) נאמר כי שותפים שגנבו חייבים. וביאר רש"י (ד"ה ואילו), שאף שרק אחד הוציא את החפץ מרשות הבעלים – שניהם חייבים, משום שהמוציא עשה זאת על דעת שותפו²⁷. מכאן שכאשר מדובר בשותפים "יש שליח לדבר עבירה". בהתאם לכך פוסק הרמ"א (חו"מ סי' קעו יב):

וכן אם גנב או גזל, השותף צריך לחלוק עם חברו. ואם הפסיד, ההפסד לעצמו. ודווקא אם הפסיד קודם שנודע לחבירו, אבל אם חלק הגניבה עם השותף ואח"כ בא עלילה עליו, וכן אם קנה גניבה וחלק עם חברו ובא אחר כך עלילה, ההפסד גם כן לאמצע, מאחר שנתרצה למעשיו.

על פי זה יש מהפוסקים הכותבים, שגם בענייני איסורי שבת יש שליחות לדבר עבירה בשותף העושה מלאכה על דעת שותפו²⁸. אמנם יש החולקים על עצם הדין וסוברים שגם בשותפים קיימים דיני השליחות הרגילים²⁹.

גם לסוברים שיש שליחות לדבר עבירה בשותף העושה מלאכה לדעת שותפו – זהו רק בשותף רגיל, המעורב בנעשה בחברה, ואין הדבר אמור באדם שהשקעתו בחברה הינה בסכום זניח יחסית להיקף הפעילות של החברה ואין לו כל השפעה ממשית על הנעשה בה.

וכך כותב בעניין זה בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א סי' ז):

ובדבר ליקח שערס (=מניות) מקאמפאניעס (=חברות) שעושים מלאכה ומסחר בשבת – הא חזינן שנתפשט להיתר. והטעם פשוט, שאין להחשיב את הקונים שערס שהוא רק משהו מהמסחר שאין להם שום דעה בהמסחר אף לענין חלקם לבעלים שלא דמי לשותפות במקצת שיש לו דעה לבעלים, וגם אין הקונה שערס רוצה להיות בעלים בהמסחר ואינו רוצה לקנות כלום בהמסחר אלא הוא רק כקונה רווח והפסד שיהיה בהמסחר לפי סך כך וכך שקנה. ויותר נראה שאין בהם גדר קנין בדינא שהוא לקנין דבר שלא בא לעולם, רק מצד קנייני דיני המדינה. ומה שלפי

27. אולם עיי' תוס' שם ד"ה ושותפים שביארו שהמדובר במקרה שבו שניהם הוציאו מרשות הבעלים.

28. עיי' שו"ת הר צבי או"ח ח"א סי' קכד; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' יח.

29. עיי' תוס' ב"מ שם ד"ה ושותפים; תשובות מעיל צדקה סי' טו, מובא בפתחי תשובה חו"מ סי' קעו ס"ק יב.

תנאי המכירה יש לבעל השערה דעה לבחירת פרעזידענט (=נשיא) – הוא רק פטומי מילי בעלמא, כי למעשה משאירין לעצמן יותר מהרוב שלא שיך שיאמרו דעה, וגם הקונים אין רוצים לומר דעה בזה, כי אין כוונתם לקנות זה. ולכן לעני"ד אין לחוש למה שעושים הבעלים דהקאמפאניעס שאינו נוגע להם. ואף אם יש גם יהודים בהבעלים, אין להחשיב מסייע לעוברי עבירה, שהמסחר יעשו גם כשלא יקנה שערה מהם, כי לא חסר מי שיקנה שערה, והקונה קונה רק לטובת עצמו, ולכן אין בזה שום איסור, וכמו שנוהגין הרבה בני"א ואף יראי חטא לקנות. אבל ודאי לקנות מידה מרובה כל כך עד שיתחשבו בדעתו – יש לאסור אף בפעקטערע (=בית חרושת) ומסחר של עכו"ם.

סיכום

מעיקר הדין אין על אדם פרטי איסור להשקיע בקרן נאמנות, קופות גמל וכדו' המשקיעות בין השאר בחברות המחללות שבת. עם זאת ראוי לחזק כמה שיותר חברות השומרות שבת, ועל כל אדם לעשות מאמץ לכוון את ההשקעות לחברות אלו, ולהימנע מלהשקיע במקומות שאינם שומרים על ההלכה, בין בעניינים שבין אדם למקום ובין בעניינים שבין אדם לחבירו.

היתר זה אינו אמור כאשר מדובר בהשקעה בסכום גדול המעניקה למשקיע השפעה ממשית על פעילותה של החברה.³⁰

יודגש כי ההיתר האמור כאן אינו מתייחס להיבטים הציבוריים של הנושא. כפי שכבר כתבנו לעיל, יש לעשות הכל לשם צמצום התופעה של הפעלת עסקים בשבת. יש לקחת בחשבון כי שותפות של יהודים שומרי מצוות בעסקים שאינם שומרים שבת, ובמיוחד ההנאה מהרווחים שגורפים עסקים אלו בשבת, מעניקה לגיטימציה לחילול השבת, וזאת אף אם מהבחינה ההלכתית אין בכך משום חיזוק ידי עוברי עבירה או סיוע להם.

עם זאת דומה כי המפתח מצוי יותר בידיהם של הגופים הגדולים שהינם בעלי הכח הכלכלי החזק, וההשקעה שלהם בעסקים המחללים שבת עלולה להיות כרוכה באיסור "לפני עיוור" דאוריתא.

אין ספק שאם גופים אלו ינהגו בהתאם להלכה וימנעו מלהשקיע בעסקים מחללי שבת, הרי שקיומה של השבת במדינת ישראל יתחזק, אפשרויות ההשקעה בעסקים שאינם מחללים שבת יגדלו, והדבר יאפשר גם לאנשים פרטיים להשקיע ביתר קלות רק בגופים העומדים תחת פיקוח הלכתי.

30. ראה הערת מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א בנספח.